

Cselényi István Gábor

A magyar görög katolikus énekek – III. A közvetlen szláv gyökerek

Sorozatom első két része után vázolniom kell a szláv népek zenei hatását, hiszen dallamaink tekintetében a szláv, közvetlenül a ruszin keleti énekek alkotják legközvetlenebb forrásainkat. Az első évezred távoli hatásai csupán *zenei keretet* jelentettek egyházzzenénk számára – mint láttuk, a tetrachordos építkezés és a nyolchangú rend formájában –, a *szláv egyházzene* azután ezeket az öntőformákat tölti ki szárnyaló dallamíveivel. Súlyában, jelentőségében kétségtelenül ez a vonulat a legfontosabb számunkra.

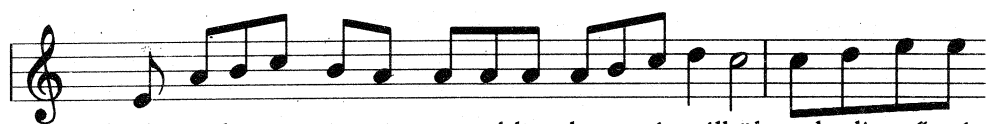
Cselényi István Gábor görög katolikus teológiai tanár (Nyíregyháza).

Ám még a szláv hatások, források tekintetében is két fokozatról beszélhetünk. A korábbi vonulatot ún. *bolgár* énekanyag, az időben, térben, hangsúlyában legközelebbit pedig a *kárpátaljai örökség* jelenti.

Miről beszélnek a bolgár hangok?

Aki ismeri énekeinket, annak feltűnik, hogy néhány mintadallamot *bolgár hangokként* jelölnek meg énekeskönyveink, ezek jórészt temetésen belül, de sokszor *litiában*, s néha másutt is felbukkannak. Az is megfigyelhető, hogy ezek a „bolgár” dallamok természetesen simulnak más énekeink közé. Ami nem is véletlen, mert ugyanolyan *tetrachordos felépítést* mutatnak, feltehetőleg tehát ugyanabból az ókori zenei háttérből nőttek ki.

Álljon itt példának az 1. bolgár hangú sztichira, amelyet temetéseken szoktunk énekelni. A mintadallam tökéletesen beillik az 1. hang dóros keretébe, zárómelizmája pedig a párhuzamos hang (5. échosz) záró hajlítására emlékeztet, sőt talán annak forrása lehetett:

Mely vi-lá-gi gyönyör ma-rad-hat kesergés nélkül, mely di-cső-ség

áll a földön vál-to-zat-la-nul; minden gyöngébb az ár-nyék-nál

és csalékonyabb a tűnő á-lom-nál, egy pillanat s mindent megemészti

a ha- lál, de orcádnak világosságában és kellemed szépségében,
Krisz- tus, választottadat nyugtasd meg, Ember-szere- tő!

Vannak azután olyan dallamaink, amelyek nálunk már mint egyszerű szti- chira-minták szerepelnek, de a bolgároknál még kivételes alkalmakkor éne- kelt dallamok voltak, így az ott használt püspök-életetésből lett a mi 7. sztichi- ránk dallama.¹

Jer- tek, örvendezzünk az Úrnak, ki megtörte a halál hatal- mát,
és fölvilágosította az emberi nemet, az angyalok- kal ki-áltván:
Teremtőnk és Üdvözi-tőnk, di- cső- ség né- ked!

Mit is kell itt *bolgár hatás* alatt értenünk? Semmiképpen sem a mai bulgá- riai keleti énekekkel való párhuzamot, amelyek ti. *bizánci* mintát követnek, hanem annak az egy évezreddel ezelőtti bolgár kultúrának a hatását, amely- nek vonzaskörébe a magyarság már a honfoglalás előtt, s főleg utána bele- sodródott. Mint Fehér Géza történész írja, „a magyarság olyan területre költö- zött, melynek jórésze, a Dunától keletre eső egész terület, előzőleg a bolgár birodalomhoz tartozott. Mindezekben a területeken maradt bolgár lakosság a honfoglalás után is, így folytatódott a régi bolgár kultúra, s természetesen hatott a magyarságra is”.²

Bolgár kultúra alatt itt nem elsősorban a (bolgár-török) *etnikumot* kell érte- nünk, hanem a *Cirill és Metód* munkássága nyomán megszületett *ószláv egyhá- zi nyelvet*. Az új liturgikus nyelvvel együtt sajátos zenei kultúra is kialakult itt, amely a Konstantinápolyban akkor művelt éneklésmódra (mint láttuk: a *szír-hellén* énekrendre) épült. Ez a *Simeon cár* alatt valóban birodalom- má erősödő bolgárság közvetítette a Kárpát-medencében élő szláv, avar, majd a beáramló magyar lakosságnak a keleti egyház liturgikus énekeit. Van olyan

¹ Orosz István: *Ósi zenei értékeink és kutatások* (kézirat). 27.

² Fehér Géza – Göllner Aladár: *A magyarok és bolgárok*. Budapest 1942. 19.

vélemény is, hogy ez a „bolgár” (értsd: közép-európai egyházi ószláv) kultúra sugárzott ki a keleti szláv népekre is. Tény, hogy a cirillika és a közös egyházi szókinccs révén a bolgár, a szerb, a ruszin, az ukrán, az orosz könnyebben megérti egymás nyelvét, mint ugyanezek és a horvát vagy lengyel (akik ugyanis a nyugati szertartást fogadták be és latin betűvel írnak).

A bolgár hangok és az egyházi szláv nyelv tehát arra mutatnak, hogy az ókor zenei örökségét *bolgár közvetítéssel* kaptuk. Zenetörténeti érdekesség: maguk a bolgárok később görög fennhatóság alá kerültek, s náluk a *bizánci jellegű* énekmód vált uralmódóvá, sőt aztán ezt importálták a szerbek, s a szerbektől a románok is.³ A Kárpát-medence északkeleti részén élő szláv és magyar keleti szertartásúak éneklését azonban továbbra is ez az egyházi-ószláv zenei örökség határozta meg.

A tekintetben ismét csak feltevésekre támaszkodhatunk, *hogyan maradhatott fenn* ez a „bolgár” hatás az évszázadok folyamán. Mindenesetre Erdélyben „a bolgár elem s egyház uralma tovább megmaradhatott”,⁴ de a viszonylag zárt közösségeken belül ezek körén túl is alakító erő maradt az ószláv liturgikus nyelv, s ez meghatározta az itt élő népek énekmódját is.

A bolgár keleti egyház mind a mai napig az ún. *vonál nélküli hangjelzést* használja, afféle betűkottát, melyben a hangokat a fontosabb helyeken megfelelő szótagokkal jelzik (gá, vu, pá, né, zá, ke, dé, gá). Az oroszok, ukránok, ruszinok a XVI. századig ugyancsak betűjelzést alkalmaztak, ahol a „gá, né, ce, gá, pá, vu, mé, pá, vi” a Guidó-féle szolmizációs hangoknak felel meg („szolykázás”); megjegyzendő, hogy a „mé” tá-nak, nem ti-nek megfelelő, ez mutatja a tetrachordikus felépítést.⁵

A kárpátaljai örökség

Ahogy a két világháború közötti időben lezajlott sajtóviták során Nagy Béla lelkészünk írta, „énekeinkben csaknem teljes mértékben a szláv-rutén énekrítushoz hasonultunk, dallamaikat átvettük”.⁶ Orosz István pedig így ír: „A magyar görög katolikusok liturgikus énekei a magyarországi rutén görög katolikusokéval azonosak”.⁷

Ez még akkor is igaz, ha ebben a ruténnak vagy ruszinnak elkönyvelt dallamvilágban nyilván benne volt a munkácsi és a többi egyházmegyében élő többi *nemzetiség* lelkülete is. Népek, kultúrák sajátos találkozása az ország északkeleti részében páratlanul gazdag melódiavilágot termelt ki, amely egyaránt magába ölelte az említett távoli gyökereket (elsősorban a zenei keretek, építkezés vonalán) és az itt élő ruszin, magyar, szlovák, szerb és román népesség zenei kifejező eszközeit.

Felesleges keresni, dallamainkban mennyi a szláv, a magyar, a román és egyéb elem.⁸ Helyesebb tehát, ha nem egyszerűen „ruszin”, hanem *kárpátaljai dallamvilágról* beszélünk, amely az unió után a munkácsi és az eperjesi egy-

³ Berki Feriz: *Az el nem áított talentum*. Budapest 1985. 635.

⁴ Fehér Géza: I. m. 21.

⁵ Orosz István: *Kutatások*, 20.

⁶ Nagy Béla: „Válasz egy hozzászólásra”, *Görög Katolikus Szemle*, 1944. jan. 22. 1.

⁷ Uo., 1937. aug. 8. 1.

⁸ Mosolygó József: „Egyházi énekeinkről”, *Görög Katolikus Szemle*, 1944. jan. 16. 3.

házmegyékben, s ezek utódaiban élt, él. Ezt vitték el magukkal Amerikába szakadt testvéreink is, és használják mind rutén, mind magyar paróchiákon.

További kérdés lehet ennek az énekállománynak és az ukrán ill. orosz egyházi éneknek a viszonya. A Ivovi (lebergi) vagy mostanában a bécsi, római kiadású ukrán énekeket a mieinkkel egybevetve megállapíthatjuk, hogy csak olyan ritka dallamokban fedezhető fel érintkezés, mint az előszentelt liturgia papi előverse és néhány *podobna*.

Az egyik „papi elővers” álljon itt ukrán és magyar változatban. Az előbbiben zárójelbe tett félütemtől eltekintve a két dallam tökéletesen egyezik. A tetrachord-alaphang felemelése itt is csak a mienkre jellemző.

Музикальний нотний запис українського церковного співу. Тональність: мінор (два бемоль). Метр: 6/8. Текст пісні:

Да іспра- вит-ся мо- лит- ва
 моє а- ко ка- ди- ло,
 пре-д то- бо- ю,
 воз- ди- а- ні- е ру- ку
 мо- е- ю жерт-
 ва ве- чер- ня-я.

Előre megszentelt áldozatok liturgiája – papi elővers

I-ga-zod-jék fel az én
i-mád-sá-gom, mint a töm-jénfűst,
a Te szí-ned e-lé,
ke-ze-im-nek föl-
e-mé-lé-se es-ti
ál-do-zat gya-nánt.

A *Ivovi Irmológionból* (Galícia) vettük a szintén ritkán énekelt 1., 2., 3., 5. kánon irmoszait,⁹ egyébként énekeink a maguk útján fejlődtek. Az ukrán egyházi ének más fejlődési ívet ír le, még inkább az orosz vagy más szláv népek liturgikus énekei, még ha, mint láttuk, a cirillikával együtt náluk is számolni kell „bolgár” elemekkel.

A „szolykázásra” már utaltunk. A hozzánk közel eső területeken (Galiciában) a XVI. századtól az ún. ut-kulcsos ötvonalas kottázásra tértek át, ahol – a violin- ill. basszuskulcs helyett használt – zászlócska (= az ut-kulcs) egy kvartot fog át, tetrachord-alaphangokat (ut-okat, ma így mondanánk: do-kat) jelöl meg.¹⁰

⁹ Orosz István: „Az egyházzene törvénykönyve” (ETK) 2., *Görög Katolikus Szemle*, 1937. ápr. 18. 2.

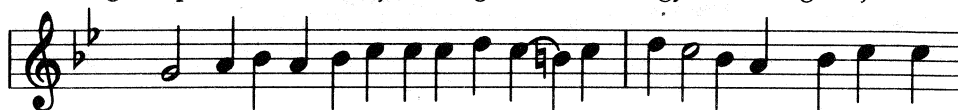
¹⁰ Orosz István: *Kutatások*, 20.

Afféle megkülönböztető jegyként azt figyelhetjük meg, hogy a nagy-, a kis- és a fehérország, a kijevi, az ukrán, sőt a galíciai éneklésben nem szerepel a tetra-chord-alaphangok váltóhangszerű felemelése, ez kizárólag csak a ruszin, magyar és szlovák görög katolikusoknál, nálunk van meg. *Malinics József*ről tanítványai feljegyzik, hogy következetesen felhívta a tanítványai figyelmét ezekre a félhangokra. Kotta sehol sem jelezte, de mint mondogatta, „a fülnek éreznie kell azt”. Ez az apró kis formai jegy segíthet énekeink közvetlen forrásának végleges behatárolásában.¹¹

Abban viszont a kárpátaljai (ortodox majd görög katolikus) egyházi ének rokonságban áll az ukrán vagy ortodox énekléssel, hogy *polifóniúra* való törekvés mutatkozik meg benne. Így a Kárpátalján is élt a „kléroszozás”, a két klérosz szokása, amivel együttjárt, hogy a két éneklő csoport egymásnak tercelt, egyenesen versengve azon, kik tudnak szebb kíséretet adni. Ebből azután sajátos többszólamúság fejlődött ki. A szláv egyházi ének ezért tér el annyira a bizánci énekléstől, amely ti. az „unisono” vitt ének híve. Ugyanakkor itt nincs az a merev kötöttség, mint ami a nyugati többszólamúság jellemzője.

Az unió után a *munkácsi püspökségnek* intézményei – szemináriuma, káptalanja, tanítóképzője – vannak, így jó kezekbe került a Kárpát-medence északkeleti részében élő görög szertartásúak egyházi – ezen belül zenei – kultúrája. „A ruszinok elévülhetetlen érdeme – írja *Mosolygó József* –, hogy melódiáinkat rendszerbe foglalták és tudományosan feldolgozták.”¹² Hogy milyen lehetett két évszázaddal ezelőtt az itteni éneklés, azt hűen tükrözi, hogy amikor Mária Terézia uralkodása alatt Miksa szász herceg körutat tett Ungváron, igen megragadta őt énekeink dallamgazdagsága. Legszebbnek egyik nagybőjti énekünket – feltehetően a „Babilon folyó vizei mellett” kezdetűt – találta,¹³ melynek dallamát az első részben már bemutattam.

A munkácsi egyházmegye mellett az *eperjesi egyházmegyében* is ugyanez a zenei örökség terjedt el. Énekeink szinte hangról hangra megegyeznek – ahogy ezt az első hangú tropár szlovák ill. hajdúdorogi dallamának egybevetése igazolja.

Ká-me-ni za-pe-čá-ta-nu ot Ju-dej, i vó-i-nom stre-hú-šćim

pre-čís-to-je t'í-lo Tvo-jé, vos-krés-je-sí tri-dnev-nyj Spá-se,

dá-ru-jaj mí-ro-vi žizň, se-hó rá-di sí-ly ne-bés-ny-ja

¹¹ Uo.

¹² Mosolygó József: I. m. 27.

¹³ Uo.

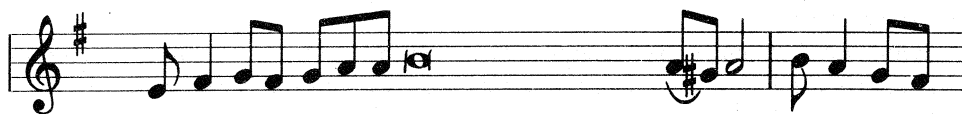
vo-pi-já-chu Ti, Žiz-no-dáv-če: slá-va vos-kre-sé-ni-ju

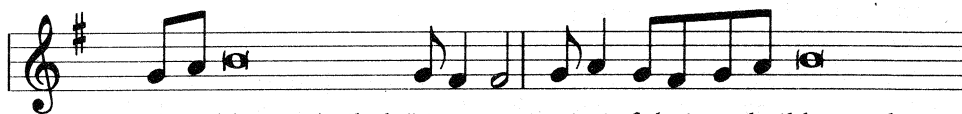
Tvo-je-mú, Chris-té: slá-va cárs-tvi-ju Tvo-je-mú, slá-va

smo-tré-ni-ju Tvo-je-mú, je-di-ne če-lo-vi-ko-l'úb-če.

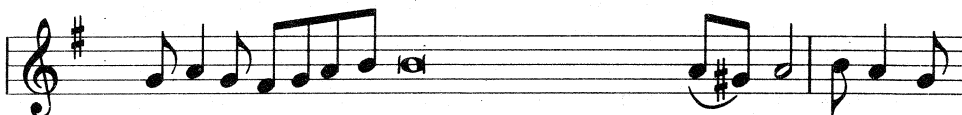
Ha-bár sírod köve a zsidók által megpecsél-te-tett, és legszentebb

tested katonák által őriz-te-tett, még-is föl-tá-mad-tál harmadnapon,

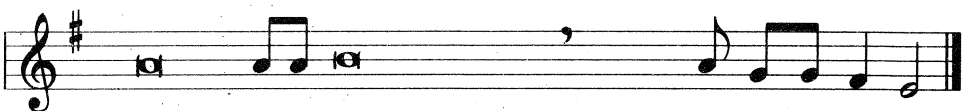
Üd-vö-zí-tőnk, a-ján-dé-koz-ván é-le-tet a vi-lág-nak.

Azért, ó, é-let-a-dó, a mennyei erők kiáltják né-ked: di-cső-ség

a te fel-tá-madásod-nak, Krisztus, di-cső-ség a te u-ralko-dásodnak,

dicsőség a te gondviselésednek, egyetlen Em-ber-sze-re-tő!

Eltérő volt viszont az énekek megnevezése. Ungváron *ritusról* beszéltek, Eperjesen *prosztopiniális énekekről*. Előbbit ritusénekeknek vagy szertartási énekeknek, népénekeknek fordították, a Boksay–Malinics szerzőpár az „Egyházi közénekek” címet adja művének. Mint Orosz István megjegyzi, a ritus tágabb fogalom, semhogy csak az énekekre szűkítsük, a népénekek pedig a népdalokra emlékeztető, népi eredetű, verses vallásos énekeket jelölheti, ezért a legáltalósabb kifejezésnek a *liturgikus ének* megjelölés tűnik.¹⁴

Ami az ungvári-eperjesi énekek *szöveganyagát* illeti, a közvetlen forrást ezek számára a galíciai, lemergi Irmológion jelentette, e mögött pedig a kijevi ill. novgorodi, XVI. századi Irmológion állhatott,¹⁵ még ha dallam tekintetében a kárpátaljai meg is tartotta önállóságát. Ezekre az irmológionokra egyaránt érvényes, hogy anyaguk 8 hangszloppra (hangra) van felosztva. Az egyes hangok a következő énekeket tartalmazzák: 1. tropár, 2. konták, 3. istenszülői ének, 4. ipakoj, 5. misei prokimen, 6. utrenyei prokimen, 7. irmoszok, 8. ülve éneklendők (kathizmáليونok), 9. katavásziák, 10. lépcső-énekek, 11. ünnepi magasztalások, 12. sztichirák (verses énekek), ezek közt a podobnák vagy prozomoiák (mintadallamok), 13. bolgár énekek, 14. nagyböjti prokimenek, 15. húsvéti külön énekek. A 8. hangszlopba mintegy 100 dallam tartozott.¹⁶

Mind a munkácsi, mind az eperjesi egyházmegyében – nemcsak az egyes egyházközségekben, de a tanítóképzőben és a szemináriumban is – heterogén maradt a dallamanyag, magyarán, ahány kántor, énektanár volt, annyi variáció alakult ki. Liturgikus énekeink – ószlávul, majd később magyarul is – *szájhagyomány útján* szálltak apáról fiúra, akárcsak a népdalok a legutóbbi időkgig.

Ezen kívánt változtatni *Firczák Gyula* munkácsi püspök. Az ő rendeletére gyűjtötte egybe *Malinics József* és *Boksay János* a magyar görög katolikus liturgikus énekeit s adták ki „Egyházi közénekek” címmel, Ungvárt, 1904-ben. Idősebb papjaink még emlékeznek arra, hogy Boksay karnagyék magyar ajkú kispapok segítségével hogyan helyezték el a ruszin énekek kottajegyei alá a magyar szöveget. Ungváron, majd a megszülető hajdúdorogi egyházmegyében azonnal ez a lejegyzés lett irányadó, míg Eperjesen „nem tudott megragadni a mű”,¹⁷ ott továbbra is a Kizák-féle lejegyzések alapján tanítottak.

Így tehát a gondviselés jóvoltából éppen a hajdúdorogi egyházmegye megszületésének idejére készen állt az új egyházmegye liturgikus énekanyaga. Az már más kérdés, hogy az ószláv eredetű szövegek helyén a magyar nyelvű anyag hogyan illeszkedett a szláv dallamokhoz (prozódiai kérdés), de mindenesetre ez jelenti azt a közvetlen örökséget, amelyet átvettünk háromnegyed évszázaddal ezelőtt.

Zenei múltunk feltérképezésén túl sok feladat vár tehát még ránk zenei örökségünk magyarrá tételében. Csak így válhat igazán hathatóssá és életformáló erővé.

Folytatjuk

¹⁴ Orosz István: ETK, *Görög Katolikus Szemle*, 1937. ápr. 4. 1–2.

¹⁵ Legeza: I. m. 129.

¹⁶ Uo.

¹⁷ Orosz István: ETK, *Görög Katolikus Szemle*, 1937. dec. 12. 4.